

Στην υπόθεση Χορομίδης κατά Ελλάδας,

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (πρώτο τμήμα), συνεδρίασε σε Τμήμα με την ακόλουθη σύνθεση:

Nina Vajic, *Πρόεδρο,*

Anatoly Kovler,

Elisabeth Steiner,

Γεώργιο Νικολάου,

Mirjana Lazarova Trajkovska,

Julia Laffranque,

Λίνο-Αλέξανδρο Σισιλιάνο, Δικαστές,

Και με τη σύμπραξη του Γραμματέα του Τμήματος, Soren Nielsen,

Αφού διασκέφθηκε σε Συμβούλιο,

Εξέδωσε την ακόλουθη απόφαση, που υιοθετήθηκε την ημερομηνία αυτή :

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

1. Η υπόθεση προέκυψε μετά από προσφυγή (αρ. 54932/08) κατά της Ελληνικής Δημοκρατίας, δύο υπήκοοι της οποίας, ο κκ. Ευκλείδης Χορομίδης και Σπύρος Χορομίδης («οι αιτούντες»), προσέφυγαν στο Δικαστήριο στις 5 Νοεμβρίου 2008 με βάση το άρθρο 34 της Σύμβασης προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών («η Σύμβαση»).

2. Οι προσφεύγοντες εκπροσωπούνται από τους δικηγόρους Θεσσαλονίκης Κ. Χορομίδη και Ι. Χορομίδη. Η ελληνική κυβέρνηση («η Κυβέρνηση»), εκπροσωπείται από τους εκπροσώπους της, την κα Γ. Παπαδάκη, Πάρεδρο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους και την κα Ζ.

Χατζηπαύλου, δικαστική αντιπρόσωπο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους.

3. Οι προσφεύγοντες επικαλούνται παραβίαση του δικαιώματός τους στην περιουσία, το οποίο προστατεύεται από το άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου υπ'αρ. 1, και του δικαιώματός τους σε δίκαιη δίκη, το οποίο προστατεύεται από το άρθρο 6 §1 της Σύμβασης.

4. Στις 8 Μαρτίου 2010, η Αντιπρόεδρος του Πρώτου Τμήματος αποφάσισε να κοινοποιήσει την προσφυγή στην Κυβέρνηση. Σύμφωνα με το άρθρο 29 §1 της Σύμβασης, αποφασίστηκε επίσης ότι το Τμήμα θα αποφαينόταν συγχρόνως επί του παραδεκτού και επί της ουσίας.

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ

ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ ΤΗΣ ΥΠΟ ΚΡΙΣΗ ΥΠΟΘΕΣΗΣ

5. Οι προσφεύγοντες έχουν γεννηθεί αντίστοιχα το 1960 και 1970 και διαμένουν στις Αχαρνές Αττικής.

6. Οι προσφεύγοντες είναι κύριοι των οικοπέδων αρ. 37-37^A, 66, 68 και 70 στα οποία ήταν εγκατεστημένη και λειτουργούσε από το 1950 η επιχείρησή τους πώλησης λιπασμάτων, φυτοϋγειονομικών προϊόντων, αγροτικών μηχανημάτων και ειδών ανθοκομίας, καθώς και θερμοκηπίων. Τα οικόπεδα και η επιχείρηση βρίσκονται στην διασταύρωση οδών μεγάλης κυκλοφορίας και κοντά στην σιδηροδρομική γραμμή που συνδέει την Αθήνα με την Θεσσαλονίκη.

7. Με κοινή Υπουργική Απόφαση της 14^{ης} Οκτωβρίου 1999, οι Υπουργοί Οικονομίας και Μεταφορών και Επικοινωνιών προέβησαν στην απαλλοτρίωση επιφάνειας 59.932,04 τμ. για να κατασκευαστούν δύο διαβάσεις κάτω από την σιδηροδρομική γραμμή. Η απαλλοτρίωση αφορούσε σε ένα μεγάλο μέρος των οικοπέδων των προσφευγόντων.

8. Με απόφαση της 23^{ης} Ιουλίου 2001, το Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών όρισε την προσωρινή τιμή μονάδας αποζημίωσης σε 322,82 € το τετραγωνικό μέτρο και ιδιαίτερη αποζημίωση για το μη απαλλοτριωθέν τμήμα του οικοπέδου αρ. 37 σε 70% της αξίας ανά τετραγωνικό μέτρο.

9. Στις 20 Αυγούστου 2001, οι προσφεύγοντες προσέφυγαν στο Εφετείο Αθηνών με αίτημα να πετύχουν ενιαία τιμή μονάδας αποζημίωσης

και ιδιαίτερη αποζημίωση υψηλότερου ποσού. Το Κράτος άσκησε αντέφεση.

10. Με την απόφαση υπ'αρ. 5854/2002 της 6^{ης} Ιουνίου 2002, το Εφετείο όρισε το οριστικό ενιαίο ποσό αποζημίωσης για τα οικόπεδα 37-37^Α, 66, 68 και 70 σε 205,43 € το τετραγωνικό μέτρο και απέρριψε το αίτημα ιδιαίτερης αποζημίωσης. Έκρινε ότι η μείωση της αξίας των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων που προέκυψαν από τον διαχωρισμό δεν ήταν σημαντική και αρνήθηκε να λάβει υπόψη την μείωση της αξίας που προέκυψε από την φύση των εργασιών. Επιδίκασε στους προσφεύγοντες 207.582.100 δρχ. για το οικόπεδο 37, 19.364.200 δρχ. για το οικόπεδο 66, 38.956.500 δρχ. για το οικόπεδο 68 και 110.900.700 δρχ. για το οικόπεδο 70, ήτοι συνολικά ένα ποσό 376.809.500 δρχ. (1.105.823,91 €).

11. Το Εφετείο απέρριψε το επιχείρημα των προσφευγόντων σύμφωνα με το οποίο τα μη απαλλοτριωθέντα τμήματα έγιναν μη οικοδομήσιμα, λόγω του ότι ορισμένα από τα οικόπεδα ήταν ήδη μη οικοδομήσιμα πριν την απαλλοτρίωση είτε, για ορισμένα άλλα, λόγω του ότι οι προσφεύγοντες δεν φέρανε την απόδειξη του οικοδομήσιμου χαρακτήρα τους.

12. Στις 28 Ιανουαρίου 2003, οι προσφεύγοντες άσκησαν αναίρεση.

13. Στις 2 Ιουνίου 2004, ο Άρειος Πάγος έφερε την υπόθεση στην Ολομέλειά του λόγω της σημασίας ενός εκ των ερωτημάτων που ήγειρε η υπόθεση : επρόκειτο για το αν έπρεπε να ληφθεί υπόψη, για τον υπολογισμό της ιδιαίτερης αποζημίωσης για το μη απαλλοτριωθέν τμήμα, η εκτέλεση των εργασιών που αφορούσε η απαλλοτρίωση και όχι μόνο η μείωση της αξίας που προέκυπτε από τον διαχωρισμό ορισμένων τμημάτων των οικοπέδων.

14. Με απόφαση της 12^{ης} Μαΐου 2005, ο Άρειος Πάγος, συνεδριάζοντας σε Ολομέλεια, αναίρεσε την εφετειακή απόφαση. Αναφερόμενος στο άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου υπ' αρ. 1, έκρινε ότι το Εφετείο δεν είχε λάβει υπόψη του την μείωση της αξίας των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων που προέκυψε από την φύση των εργασιών.

15. Στις 13 Δεκεμβρίου 2005, το Τμήμα του Αρείου Πάγου, που είχε αναλάβει να εξετάσει τους άλλους λόγους αναιρέσεως που είχαν εγείρει οι προσφεύγοντες, παρέπεμψε με την σειρά του την υπόθεση ενώπιον του Εφετείου.

16. Στις παρατηρήσεις τους, οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι, λόγω της απαλλοτρίωσης και της φύσης των εργασιών, όλα τα οικόπεδά τους είχαν υποστεί πολλές ζημίες, ιδίως : α) δεν είχαν πια πρόσβαση στον εμπορικό δρόμο μεγάλης κυκλοφορίας, στον οποίο δεν είχαν πια πρόσβαση παρά από δευτερεύουσες οδούς, β) ο οικοδομήσιμος χαρακτήρας τους είχε μειωθεί ή καταργηθεί λόγω της ζώνης ασφαλείας δεκαπέντε μέτρων που έπρεπε να τηρούν από τον δρόμο, γ) η λειτουργικότητα της επιχείρησης είχε μειωθεί ιδιαίτερα αφού ο χώρος που επέτρεπε στα αυτοκίνητα να σταθμεύουν ή να κάνουν μανούβρες είχε καταργηθεί, δ) τα μη απαλλοτριωθέντα οικόπεδα βρισκόντουσαν κάτω από στύλους από μπετόν ύψους οκτώ μέτρων, ε) υπήρχε μια αισθητική και περιβαλλοντική απώλεια της θεάς λόγω της κατασκευής μιας οδικής γέφυρας. Η ζώνη στην οποία βρίσκονται τα οικόπεδα ήταν σε πλήρη ανάπτυξη και πολλές βιομηχανικές, βιοτεχνικές και εμπορικές επιχειρήσεις είχαν εγκατασταθεί εκεί και είχαν κτιστεί πολλές κατοικίες.

17. Οι προσφεύγοντες κάλεσαν το Εφετείο να ορίσει την τιμή μονάδας απαλλοτρίωσης σε 700 € το τετραγωνικό μέτρο, και όσον αφορά την ιδιαίτερη αποζημίωση, να την φέρει για τα οικόπεδα 37 και 37^A στο 70% της αξίας τους, για το οικόπεδο 66 στο 50%, για το οικόπεδο 68 στο 60% και για το οικόπεδο 70 στο 80% της αξίας του. Ζήτησαν επίσης να καταδικαστεί το Κράτος να καταβάλει ιδιαίτερη αποζημίωση αυξημένη με τόκους υπερημερίας καθώς και τα δικαστικά έξοδα και την αμοιβή του δικηγόρου.

18. Η δικάσιμος ενώπιον του Εφετείου έγινε στις 9 Μαΐου 2006.

19. Με απόφαση της 30^{ης} Νοεμβρίου 2006, το Εφετείο Αθηνών όρισε σε 1% την αξία της ιδιαίτερης τιμής αποζημίωσης για την υποτίμηση των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων. Θεώρησε ότι η έκταση και η αισθητική των τμημάτων δεν είχαν επηρεαστεί παρά λίγο από τις εργασίες. Έλαβε υπόψη το ότι, με την απόφασή του της 6^{ης} Ιουνίου 2002, είχε κρίνει ότι δεν συνέτρεχε λόγος να επιδικαστεί αποζημίωση για την μείωση της αξίας που προέκυψε από τον διαχωρισμό της περιουσίας και υπογράμμισε ότι η απόφαση αυτή είχε αποκτήσει ισχύ δεδικασμένου. Για να υπολογίσει την ιδιαίτερη αποζημίωση, το Εφετείο βασίστηκε στην τιμή μονάδας που ορίστηκε την ημερομηνία της δικασίμου για την πρώτη του απόφαση, δηλαδή στις 19 Φεβρουαρίου 2002.

20. Στις 21 Μαρτίου 2007, οι προσφεύγοντες άσκησαν αναίρεση. Προέβαλαν πέντε λόγους.

21. Στον πρώτο λόγο, επικαλέστηκαν παραβίαση του δικαιώματος σεβασμού της περιουσία τους αφού το Εφετείο δεν είχε εξετάσει όλες τις επιπτώσεις της απαλλοτριώσης και, παρά το ότι είχε συμπεράνει μια σημαντική υποτίμηση των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων, δεν επιδίκασε παρά μια ιδιαίτερη αποζημίωση που αντιστοιχούσε στο 1% της αξίας αυτών.

22. Στον δεύτερο, αμφισβητούσαν την ημερομηνία αναφοράς στην οποία βασίστηκε το Εφετείο για να υπολογίσει την ιδιαίτερη αποζημίωση.

23. Στον τρίτο, υπογράμμιζαν ότι το Εφετείο είχε βασιστεί στο άρθρο 13§4 του Διατάγματος 797/971, το οποίο προβλέπει ιδιαίτερη αποζημίωση για το μη απαλλοτριωθέν τμήμα μιας ιδιοκτησίας όταν αυτή υφίσταται «σημαντική υποτίμηση». Για να επιδικάσει ιδιαίτερη αποζημίωση για τον λόγο αυτό, το Εφετείο είχε επομένως αναγκαστικά θεωρήσει ότι το μη απαλλοτριωθέν τμήμα των οικοπέδων των προσφευγόντων είχε υποστεί τέτοια υποτίμηση. Όμως, ο ορισμός της αποζημίωσης αυτής σε 1% της αξίας των εν λόγω οικοπέδων δεν αντανakλούσε την πρόθεση να τα αποζημιώσει με αποτελεσματικό τρόπο.

24. Στον τέταρτο λόγο, υποστηρίζανε ότι η αναιρεσιβληθείσα απόφαση είχε παραλείψει να λάβει υπόψη της ορισμένα στοιχεία που είχαν σημαντική επίδραση στην αξία των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων των οικοπέδων τους. Αυτά έγιναν μη οικοδομήσιμα ή σχεδόν μη οικοδομήσιμα (ανάλογα με το οικόπεδο), χάναν κάθε διάσταση που επέτρεπε την άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας και τις μανούβρες των φορτηγών. Οι προσφεύγοντες εκτίμησαν την μείωση της αξίας σε 90% για τα οικόπεδα 37 και 37^A και σε 80% για τα οικόπεδα 68 και 70.

25. Με τον πέμπτο λόγο, προσήπταν στην προσβληθείσα απόφαση ότι δεν ήταν επαρκώς αιτιολογημένη, αφού δεν εξηγούσε, ακόμα και περιληπτικά, για ποιο λόγο το Εφετείο είχε κρίνει ότι δεν έπρεπε να επιδικάσει, για την ιδιαίτερη αποζημίωση, παρά 1 % της αξίας των οικοπέδων ενώ είχε διαπιστώσει τα περιστατικά που προκαλούσαν την υποτίμηση των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων.

26. Με απόφαση της 21^{ης} Μαΐου 2008, ο Άρειος Πάγος έκανε δεκτούς τον δεύτερο και τρίτο λόγο και αποφάσισε ότι δεν ήταν απαραίτητο να

εξετάσει τους άλλους λόγους αναίρεσης των προσφευγόντων. Υπογράμμισε ιδίως ότι το Εφετείο δεν έπρεπε να είχε λάβει υπόψη του την αξία των οικοπέδων την ημερομηνία της δικασίμου που οδήγησε στην πρώτη απόφασή του (στις 19 Φεβρουαρίου 2002), αλλά την ημερομηνία της δικασίμου μετά από παραπομπή, δηλαδή την 9^η Μαΐου 2006, μετά την αναίρεση της απόφασης υπ' αρ. 5854/2002. Διαπίστωσε εξάλλου ότι το θέμα της μείωσης της αξίας του μη απαλλοτριωθέντος τμήματος που προέκυψε από τον διαχωρισμό της ιδιοκτησίας είχε ήδη κριθεί με ισχύ δεδικασμένου και έκρινε ότι το Εφετείο είχε κρίνει ως προς το θέμα αυτό ότι δεν υπήρξε μείωση της αξίας που προέκυψε από τον διαχωρισμό.

27. Ο Άρειος Πάγος παρέπεμψε, ως προς τον δεύτερο και τρίτο λόγο, την υπόθεση ενώπιον του Εφετείου, και η δικάσιμος έγινε στις 23 Σεπτεμβρίου 2008.

28. Το Εφετείο εξέδωσε την απόφασή του στις 16 Απριλίου 2009. Θεώρησε ότι η απόφαση του Αρείου Πάγου είχε αναιρέσει την απόφαση της 30^{ης} Νοεμβρίου σε όλο το μέγεθος που αφορούσε το θέμα της ιδιαίτερης αποζημίωσης για τα μη απαλλοτριωθέντα τμήματα. Υπογράμμισε ότι αυτό προέκυπτε τόσο από το περιεχόμενο της αναιρετικής απόφασης όσο και από το συμπέρασμα σύμφωνα με το οποίο δεν ήταν απαραίτητο να εξεταστούν οι υπόλοιποι λόγοι που αναφερόντουσαν στο ίδιο θέμα. Υποστήριξε ότι σε περίπτωση απαλλοτρίωσης μεταγενέστερης της 1^{ης} Φεβρουαρίου 1971, και εφόσον η εξέταση του αιτήματος για καθορισμό της οριστικής τιμής μονάδας αποζημίωσης και της ιδιαίτερης αποζημίωσης γίνεται πάνω από ένα χρόνο μετά την δικάσιμο σχετικά με τον καθορισμό του προσωρινού ποσού, η ημερομηνία που πρέπει να ληφθεί υπόψη για να καθοριστεί η αξία του ακινήτου και η ιδιαίτερη αποζημίωση για το μη απαλλοτριωθέν τμήμα είναι αυτή της δικασίμου για τον καθορισμό του οριστικού ποσού.

29. Εξετάζοντας την υπό κρίση υπόθεση, το Εφετείο έκρινε ότι μετά από τις εργασίες, μπροστά στην πρόσοψη των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων ανορθώθηκε μια οδική γέφυρα ύψους οκτώ μέτρων και η πρόσβαση στα τμήματα αυτά έπρεπε να γίνει από δευτερεύουσες οδούς. Η αλλαγή αυτή είχε επιφέρει αρνητικές συνέπειες τόσο στην επιφάνεια όσο και στην αισθητική των τμημάτων, με την δημιουργία ενός συμπαγούς εμποδίου που οφειλόταν σε στύλους που υποστήριζαν την γέφυρα, καθώς και σημαντική υποτίμηση της αξίας τους για την οποία οι προσφεύγοντες είχαν δικαίωμα στην ιδιαίτερη αποζημίωση που προβλέπεται από το άρθρο 13§4 του διατάγματος 797/1971. Το Εφετείο, βασιζόμενο σε ορισμένες

εκθέσεις εμπειρογνομόνων έκρινε ότι την ημερομηνία της δικασίμου ενώπιον του (στις 23 Σεπτεμβρίου 2008) η αντικειμενική αξία των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων ανερχόταν σε 270 € το τετραγωνικό μέτρο, και η υποτίμηση της περιουσίας των προσφευγόντων σε 3% του ποσού αυτού. Σύμφωνα με την Κυβέρνηση, το ποσό που αυτοί έπρεπε να λάβουν ανερχόταν σε 88.068,87 €.

30. Στις 21 Σεπτεμβρίου 2009, οι προσφεύγοντες άσκησαν αναίρεση υποστηρίζοντας μεταξύ άλλων, παραβίαση του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου. Υποστηρίζανε ότι το Εφετείο, αναγνωρίζοντας ότι τα μη απαλλοτριωθέντα τμήματα της περιουσίας τους είχαν υποστεί σημαντική υποτίμηση της αξίας τους, δεν είχε επιδικάσει παρά συμβολική αποζημίωση, σχεδόν ασήμαντη. Υπενθυμίζανε ως προς τι είχαν υποτιμηθεί οι ιδιοκτησίες τους μετά τις εργασίες, ειδικά την απώλεια της δυνατότητας πρόσβασης από μια μεγάλη εμπορική λεωφόρο, τη μείωση της οικοδομήσιμης επιφάνειας μερικών από τα οικόπεδά τους και την αδυναμία οικοδόμησης σε άλλα, την απώλεια της λειτουργικότητας της υπάρχουσας επιχείρησης λόγω της κατάργησης κάθε χώρου στάθμευσης για τα φορτηγά καθώς και την αισθητική και περιβαλλοντική ζημία λόγω της ύπαρξης οδικής γέφυρας.

31. Η δικάσιμος ορίστηκε στις 14 Μαΐου 2010.

32. Με απόφαση (αρ. 1176/2010) της 17^{ης} Ιουνίου 2010, ο Άρειος Πάγος απέρριψε την αναίρεση.

33. Ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι το Εφετείο είχε αναγνωρίσει ότι η αλλαγή που έγινε στην περιουσία των προσφευγόντων και που οφειλόταν στην πραγματοποίηση του έργου είχε αρνητικές συνέπειες στο μέγεθος και την αισθητική των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων, λόγω της οικοδόμησης των στυλών του κόμβου.

34. Όσον αφορά τον λόγο σύμφωνα με τον οποίο η απόφαση του Εφετείου δεν ήταν αιτιολογημένη ή βασιζόταν σε ανεπαρκείς λόγους ή ακόμα και αντιφατικούς αφού, αναγνωρίζοντας ότι τα υπολειπόμενα τμήματα είχαν υποστεί σημαντική υποτίμηση, δεν τους είχε επιδικάσει παρά αποζημίωση που αντιστοιχούσε στο 3% μόνο της αξίας τους, ο Άρειος Πάγος αποφάσισε να τον απορρίψει. Συγκεκριμένα, θεώρησε ότι ο λόγος δεν ήταν βάσιμος στον βαθμό που αναφερόταν σε απουσία λόγων και αόριστος και αβάσιμος στον βαθμό που κατήγγειλε τον ανεπαρκή και αντιφατικό χαρακτήρα των λόγων που διατυπώθηκαν. Υπογράμμισε, ότι η

αναίρεση δεν ανέφερε ως προς τι οι λόγοι αναίρεσης ήταν ανεπαρκείς ή αντιφατικοί και επίσης ότι το Εφετείο είχε κάνει δεκτό ότι η υποτίμηση των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων ήταν «σημαντική».

35. Τέλος ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι δεν μπορούσε να εκδικάσει την υπόθεση υπό το πρίσμα της αναλογικότητας και ότι συνεπώς η απόφαση των δικαστηρίων της ουσίας ως προς το ποσό της ιδιαίτερης αποζημίωσης, για την υποτίμηση των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων, δεν μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο αναιρετικού ελέγχου.

II. ΤΟ ΟΙΚΕΙΟ ΕΘΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ

A. Το Σύνταγμα

36. Το άρθρο 17 του Συντάγματος του 1975 ορίζει ότι :

«1. Η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του Κράτους, τα δικαιώματα όμως που απορρέουν από αυτή δεν μπορούν να ασκούνται σε βάρος του γενικού συμφέροντος.

2. Κανένας δεν στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνο για δημόσια ωφέλεια που έχει αποδειχθεί με τον προσήκοντα τρόπο, όταν και όπως ο νόμος ορίζει, και πάντοτε αφού προηγηθεί πλήρης αποζημίωση, που να ανταποκρίνεται στην αξία την οποία είχε το απαλλοτριούμενο κατά το χρόνο της συζήτησης στο δικαστήριο για τον προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης. Αν ζητηθεί απευθείας ο οριστικός προσδιορισμός της αποζημίωσης, λαμβάνεται υπόψη η αξία κατά το χρόνο της σχετικής συζήτησης στο δικαστήριο.

(...)»

B Το Νομοθετικό Διάταγμα αρ. 797/1971 σχετικά με τις απαλλοτριώσεις

37. Το Νομοθετικό Διάταγμα αρ. 797/1971 της 30^{ης} Δεκεμβρίου 1970/1^{ης} Ιανουαρίου 1971 αποτελεί την βασική νομοθεσία που ρυθμίζει τις απαλλοτριώσεις, κατ' εφαρμογή των αρχών που διατυπώνονται στις συνταγματικές διατάξεις.

38. Το Κεφάλαιο Α του Νομοθετικού Διατάγματος ορίζει την διαδικασία και τις προϋποθέσεις της κήρυξης μιας απαλλοτρίωσης.

39. Σύμφωνα με το άρθρο 1§1 α), εφόσον επιτρέπεται από το νόμο για δημόσια ωφέλεια, η απαλλοτρίωση αστικών ή αγροτικών ακινήτων ή η διεκδίκηση εμπραγμάτων δικαιωμάτων σ' αυτά κηρύσσεται με κοινή

απόφαση του αρμοδίου του τομέα που αφορά η απαλλοτρίωση Υπουργού και του Υπουργού Οικονομικών.

40. Το άρθρο 2 § 1 ορίζει τις προϋποθέσεις της έκδοσης απόφασης που κηρύσσει την απαλλοτρίωση. Ειδικότερα, α) ένα κτηματολογικό διάγραμμα που απεικονίζει την απαλλοτριωτέα έκταση και β) κατάλογο των ιδιοκτητών των απαλλοτριούμενων ακινήτων, το εμβαδόν αυτών, τα όριά τους και τα κύρια χαρακτηριστικά των κατασκευών που υπάρχουν σε αυτά.

41. Το άρθρο 17 § 1 αναθέτει στα Δικαστήρια τον καθορισμό της αποζημίωσης. Ορίζει ρητά ότι τα Δικαστήρια καθορίζουν μόνον την τιμή μονάδος της αποζημίωσης, χωρίς να διευκρινίζουν τον ή τους δικαιούχους αυτής ή τον υπόχρεο καταβολής της.

42. Σύμφωνα με το άρθρο 13 § 1, η αποζημίωση υπολογίζεται σύμφωνα με την πραγματική αξία του απαλλοτριωθέντος ακινήτου κατά τον χρόνο δημοσίευσης της απόφασης που κηρύσσει την απαλλοτρίωση.

43. Σύμφωνα με την παράγραφο 3 του ίδιου άρθρου :

«Εν περιπτώσει αναγκαστικής απαλλοτριώσεως τμήματος ακινήτου, ως εκ της οποίας το απομένον εις τον ιδιοκτήτη τμήμα υφίσταται σημαντική υποτίμηση της αξίας αυτού ή καθίσταται άχρηστο δια την διήν προορίζεται χρήσιν, δια της αυτής περί καθορισμού της αποζημιώσεως αποφάσεως προσδιορίζεται και παρέχεται ιδιαιτέρως δι αυτήν αποζημίωσις εις τον ιδιοκτήτην. Η ιδιαιτέρως αυτή αποζημίωση καταβάλλεται εις τον ιδιοκτήτην ομού μετά την καταβαλλομένης δια το απαλλοτριούμενο τμήμα».

44. Σύμφωνα με τη Νομολογία που ακολούθησε για πολλά χρόνια ο Άρειος Πάγος, η φύση των εργασιών που πρέπει να γίνουν δεν λαμβανόταν ποτέ υπόψη για τον καθορισμό της «ιδιαιτέρας αποζημίωσης» που προβλέπεται από το άρθρο 13 § 3 του Νομοθετικού Διατάγματος αρ. 797/1971 (μεταξύ άλλων ΑΠ 1255/2001, 349/2000,8/1999, 455/1998, 803/1994). Εντούτοις, σε μια πρόσφατη απόφαση ο Άρειος Πάγος έκρινε, υπό το φως του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου, ότι αυτή η ερμηνεία του εθνικού δικαίου προσβάλλει το δικαίωμα ιδιοκτησίας των ενδιαφερομένων και προέβη σε αλλαγή της νομολογίας του στο θέμα αυτό (απόφαση αρ. 31/25005 της 12^{ης} Μαΐου 2005, στην υπόθεση των προσφευγόντων).

Γ. Ο Κώδικας απαλλοτρίωσης ακινήτων (νόμος 2882/2001)

45. Το άρθρο 13 του Κώδικα Απαλλοτρίωσης των ακινήτων ορίζει τα εξής :

«1. (...)»

Ως κριτήριο για την εκτίμηση της αξίας του απαλλοτριωμένου ακινήτου λαμβάνονται υπόψη, ιδίως, η αξία που έχουν κατά τον κρίσιμο χρόνο παρακείμενα και ομοειδή ακίνητα, που προσδιορίζεται κυρίως από την αντικειμενική αξία, τα τιμήματα σε συμβόλαια μεταβίβασης κυριότητας ακινήτων, τα οποία συντάχθηκαν κατά το χρόνο της κήρυξης της απαλλοτρίωσης, καθώς και η πρόσοδος του απαλλοτριωμένου.»

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ

I. ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΗ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 1 ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΥ ΥΠ'ΑΡ 1

46. Οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι η ιδιαίτερη αποζημίωση που τους χορηγήθηκε από τα ελληνικά δικαστήρια, σύμφωνα με το άρθρο 13 § 4 του Νομοθετικού Διατάγματος 797/1971, για την υποτίμηση του τμήματος των οικοπέδων τους που δεν είχε απαλλοτριωθεί, δεν τήρησε την ορθή ισορροπία που πρέπει να επικρατεί μεταξύ της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τις απαιτήσεις του δημοσίου συμφέροντος. Επικαλούνται το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου, που ορίζει ότι :

«Παν φυσικόν ή νομικόν πρόσωπον δικαιούται σεβασμού της περιουσίας του. Ουδείς δύναται να στερηθή της ιδιοκτησίας αυτού ειμή δια λόγους δημοσίας ωφελείας και υπό τους προβλεπομένους, υπό του νόμου και των γενικών αρχών του διεθνούς δικαίου όρους.

Αι προαναφερόμεναι διατάξεις δεν θίγουν το δικαίωμα παντός Κράτους όπως θέση εν ισχύ Νόμους ούς ήθελε κρίνει αναγκαίον προς ρύθμισιν της χρήσεως αγαθών συμφώνως προς το δημόσιον συμφέρον ή προς εξασφάλισιν της καταβολής φόρων ή άλλων εισφορών ή προστίμων.»

A. Ως προς το παραδεκτό

I. Ως προς την ένσταση της μη εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων

47. Η Κυβέρνηση προβάλλει πρώτα πρώτα την μη εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων από πλευράς προσφευγόντων. Από τη μία μεριά, υπογραμμίζει ότι οι προσφεύγοντες προσέφυγαν στο Δικαστήριο πριν αποφανθεί ο Άρειος Πάγος ως προς την αίτηση αναιρέσεως που ασκήθηκε στις 21 Σεπτεμβρίου 2009. Από την άλλη πλευρά, υποστηρίζει ότι στην απόφασή του της 17^{ης} Ιουνίου 2010, ο Άρειος Πάγος απέρριψε ως αόριστο τον λόγο που προέβαλαν οι προσφεύγοντες σχετικά με την εσφαλμένη ερμηνεία και εφαρμογή του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου και άλλων διατάξεων του εθνικού δικαίου από το Εφετείο, αφού δεν ανέφεραν σε τι συνίστατο αυτή η εσφαλμένη ερμηνεία και εφαρμογή. Έτσι, οι

προσφεύγοντες δεν έδωσαν στον Άρειο Πάγο την ευκαιρία να εξετάσει την αιτίαση που προβάλλουν τώρα ενώπιον του Δικαστηρίου.

48. Οι προσφεύγοντες απαντούν ότι η απόφαση υπ'αρ. 1176/2010 του Αρείου Πάγου επικύρωσε την εφετειακή απόφαση που τους επιδίκασε αποζημίωση ύψους 3% της αξίας των τμημάτων που δεν απαλλοτριώθηκαν. Υπογραμμίζουν ότι πριν την απόφαση αυτή, είχαν ασκήσει δύο αιτήσεις αναίρεσης που κατέληξαν στο να τους επιδικάσουν τα Εφετεία τα οποία δίκασαν μετά από παραπομπή, πρώτα μια αποζημίωση ύψους 1% και στην συνέχεια 3% της αξίας των οικοπέδων. Το συμπέρασμα του Αρείου Πάγου στην απόφασή του υπ' αρ. 1176/2010 αποδεικνύει ότι η αίτηση αναίρεσης ήταν στην προκειμένη περίπτωση ένα μη αποτελεσματικό ένδικο μέσο.

49. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι σύμφωνα με το άρθρο 35§1 της Σύμβασης, δεν μπορεί να επιληφθεί μιας υπόθεσης παρά αφού εξαντληθούν όλα τα εθνικά ένδικα μέσα. Ως προς αυτό, υπογραμμίζει ότι κάθε προσφεύγων πρέπει να δώσει στα εθνικά δικαστήρια την ευκαιρία που το άρθρο 35§1 έχει σκοπό να δίνει κατ' αρχήν στα συμβαλλόμενα Κράτη : να αποφεύγονται ή να αποκαθιστούνται οι παραβιάσεις για τις οποίες γίνεται προσφυγή ενώπιον του (απόφαση *Cardot κατά Γαλλίας* της 19^{ης} Μαρτίου 1991, σειρά Α αρ. 200, § 36).

50. Η εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων κρίνεται κατ' αρχήν την ημερομηνία άσκησης της προσφυγής ενώπιον του Δικαστηρίου (βλ. π.χ., *Van der Kar και Lissaur van West κατά Γαλλίας*, αρ. 44952/98 και 44953/98, απόφαση της 7^{ης} Νοεμβρίου 2000, *Malve κατά Γαλλίας*, αρ. 46051/99, απόφαση της 20^{ης} Ιανουαρίου 2001 και η απόφαση *Bouilly κατά Γαλλίας* (αρ. 2), αρ. 57115/00, §12, 24 Ιουνίου 2003), δηλαδή στις 5 Νοεμβρίου 2008, ενώ η διαδικασία μετά την απόφαση του Αρείου Πάγου της 21^{ης} Μαΐου 2008, εξακολουθούσε να εκκρεμοδικεί, πρώτα ενώπιον του εφετείου, στην συνέχεια ενώπιον του Αρείου Πάγου. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει, επίσης ότι έκρινε ότι ήταν θεμιτό να ανέχεται την περίπτωση που η τελευταία βαθμίδα των ενδίκων μέσων επιλαμβάνεται της υπόθεσης λίγο μετά την κατάθεση της προσφυγής, αλλά πριν το Δικαστήριο κληθεί να αποφανθεί επί του παραδεκτού (απόφαση *Ringeisen κατά Αυστρίας* της 16^{ης} Ιουλίου 1971, σειρά Α αρ. 13, §91).

51. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι στην απόφασή του της 21^{ης} Μαΐου 2008, ο Άρειος Πάγος δήλωσε ότι κάνει δεκτούς δύο λόγους αναίρεσης των προσφευγόντων, έκρινε ότι δεν ήταν απαραίτητο να αποφανθεί ως προς

τους υπόλοιπους και παρέπεμψε την υπόθεση ενώπιον του Εφετείου. Ακόμα και αν υποτεθεί ότι έτσι αποφαινόμενος ο Άρειος Πάγος δεν περιόρισε τον ορισμό του ποσού της ιδιαίτερης αποζημίωσης σε ένα απλό ερώτημα καθορισμού της ημερομηνίας στην οποία έπρεπε να τοποθετηθεί για να καθοριστεί η αξία των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων –πράγμα που αμφισβητούν οι προσφεύγοντες υπό το πρίσμα του άρθρου 6 υποστηρίζοντας ότι ο Άρειος Πάγος απέρριψε τους λόγους που του επιτρέπανε να εξετάσει εμπειριστατωμένα το θέμα του ποσού της ιδιαίτερης αποζημίωσης-, το Δικαστήριο θεωρεί ότι η έκβαση της διαδικασίας μετά από παραπομπή δεν ήταν ικανή να δώσει αποτελεσματική απάντηση στους προσφεύγοντες.

52. Το Δικαστήριο θεωρεί ότι την ημερομηνία άσκησης της προσφυγής τους, οι προσφεύγοντες μπορούσαν ήδη να προσφύγουν στο Δικαστήριο για τα σημεία στα οποία δεν αναφερόταν η παραπομπή της υπόθεσης ενώπιον του Εφετείου, για τα οποία η απόφαση της 21^{ης} Μαΐου 2008, αποτελούσε την «εθνική οριστική απόφαση». Ως προς τον δεύτερο και τρίτο αναιρετικό λόγο, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι υπό ορισμένες προϋποθέσεις, ο προσφεύγων μπορεί να ασκήσει την προσφυγή του πριν εξαντλήσει εντελώς τα εθνικά ένδικα μέσα, αρκεί να το κάνει πριν την εξέταση επί του παραδεκτού, πράγμα που συμβαίνει στην παρούσα υπόθεση, αφού ο Άρειος Πάγος αποφάνθηκε οριστικά στις 17 Ιουνίου 2010.

53. Το Δικαστήριο συμπέρανε ότι για τις ανάγκες του παραδεκτού της προσφυγής, δεν θα μπορούσαμε στην παρούσα υπόθεση να προσάψουμε στους προσφεύγοντες ότι δεν εξάντλησαν τα εθνικά ένδικα μέσα. Απορρίπτει επομένως την ένσταση της Κυβέρνησης ως προς αυτό.

2. Ως προς την ένσταση αναρμοδιότητας που προέβαλε η Κυβέρνηση

54. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι η Κυβέρνηση φέρεται να εγείρει ένσταση αναρμοδιότητας στον βαθμό που υποστηρίζει ότι εξετάζοντας την παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο τείνει να υποκαταστήσει τα εθνικά δικαστήρια για να κρίνει το ίδιο τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης και όχι πια μόνο να ελέγξει τον σεβασμό της αρχής της αναλογικότητας από αυτά. Η Κυβέρνηση υπογραμμίζει ότι οι προσφεύγοντες υποβάλανε όλες τις αιτιάσεις τους σχετικά με την μείωση της αξίας των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων της περιουσίας τους ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, τα οποία αποφάνθηκαν σωστά επί της ουσίας των σχετικών αιτιάσεων.

55. Το Δικαστήριο θεωρεί ότι η ένσταση της Κυβέρνησης συνδέεται στενά με την ουσία της αιτίας που διατυπώσανε οι προσφεύγοντες στο πεδίο του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου και αποφασίζει να την εξετάσει με την ουσία της υπόθεσης.

56. Το Δικαστήριο διαπιστώνει επίσης, ότι η αιτίαση αυτή δεν είναι προδήλως αβάσιμη υπό την έννοια του άρθρου 35 § 3 της Σύμβασης. Σημειώνει επίσης ότι δεν αντίκειται σε κανένα άλλο λόγο απαραδέκτου. Επομένως πρέπει να κριθεί παραδεκτή.

B. Επί της ουσίας

57. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι έχοντας υπόψη την διακριτική ευχέρεια εκτίμησης που έχουν οι εθνικές αρχές, η αποζημίωση που καταβλήθηκε στους προσφεύγοντες από τα Δικαστήρια, μετά από διαδικασία κατά την οποία αυτοί μπόρεσαν να αναπτύξουν πλήρως τα επιχειρήματά τους, είναι εύλογη σε σχέση με την πραγματική υποτίμηση των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων της περιουσίας τους. Η φύση των εργασιών και οι συνέπειες τους στα τμήματα αυτά ελήφθησαν υπόψη από το Εφετείο, που καθόρισε αποζημίωση. Η Κυβέρνηση θεωρεί ότι η παρούσα υπόθεση είναι παρόμοια με τις υποθέσεις *LIDO AE κατά Ελλάδας* (αποφ. αρ. 41407/06, 8 Ιανουαρίου 2009), *Αξιόγλου και λοιποί κατά Ελλάδας* (αποφ. Αρ. 454145/06, 12 Μαρτίου 2009) και *Ξυπολιάς και Ξυπολιά κατά Ελλάδας* (αποφ. αρ. 48159/07, 2 Ιουλίου 2009) στις οποίες το Δικαστήριο θεώρησε ότι το ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν επιδίκασαν διαφορετική αποζημίωση για την αξία των επιχειρήσεων που υπήρχαν στα απαλλοτριωθέντα ακίνητα και των οποίων η δραστηριότητα είχε παύσει μετά την απαλλοτρίωση δεν επέβαλε στους προσφεύγοντες δυσανάλογο βάρος. Στην υπό κρίση υπόθεση, κανένα στοιχείο του φακέλου δεν επιτρέπει να θεωρηθεί ότι οι αρχές επέδειξαν αυθαιρεσία στην εκτίμηση της αποζημίωσης των προσφευγόντων.

58. Οι προσφεύγοντες ισχυρίζονται ότι χωρίς καμία πειστική αιτιολογία και αυθαίρετα το Εφετείο καθόρισε την ιδιαίτερη αποζημίωση σε 3% της αξίας των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων, αριθμό που δεν αντιπροσωπεύει τις πραγματικές συνέπειες της φύσης των εργασιών στα τμήματα αυτά, δεν συνάδει με τον «σημαντικό» χαρακτήρα της υποτίμησης που αναγνωρίστηκε από το Εφετείο και δεν αντιστοιχεί στο συμπέρασμα του εμπειρογνώμονα στο οποίο αναφέρονται και που είχε εκτιμήσει ότι η υποτίμηση ποίκιλε μεταξύ 50% και 90% της αξίας των οικοπέδων.

Υποστηρίζουν ότι η ζημία την οποία υπέστησαν λόγω αυτής της σημαντικής υποτίμησης είναι στο 70% της αξίας των τμημάτων αφού πρέπει να ληφθούν υπόψη και άλλοι παράγοντες που τα εθνικά δικαστήρια αρνήθηκαν να εξετάσουν ενώ ενέτειναν την υποτίμηση: έτσι στην περίπτωση της αδυναμίας να αναδείξουν τα τμήματα αυτά και να λειτουργήσει η γεωργική επιχείρηση λόγω της εγγύτητας προς την οδική γέφυρα, ή ακόμα για την περιβαλλοντική και ηχητική ρύπανση.

59. Οι προσφεύγοντες επικαλούνται τις αποφάσεις του Δικαστηρίου στις υποθέσεις *Ουζούνογλου κατά Ελλάδας* (αρ. 32730/03, 24 Νοεμβρίου 2005), *Αθανασίου και λοιποί κατά Ελλάδας* (αρ. 2531/02, 9 Φεβρουαρίου 2006) και *Σαμψονίδης και λοιποί κατά Ελλάδας* (αρ.2834/05, 6 Δεκεμβρίου 2007). Υποστηρίζουν ότι η ζημία που υπέστησαν τα μη απαλλοτριωθέντα τμήματα των ιδιοκτησιών τους ήταν τόσο προφανής όσο και στις υποθέσεις αυτές και υπογραμμίζουν ότι, επιπλέον είχε αναγνωριστεί από το Εφετείο.

60. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι οι προσφεύγοντες είχαν «περιουσία» η οποία αποτέλεσε αντικείμενο απαλλοτρίωσης εκτός από τα τμήματα για τα οποία επικαλούνται υποτίμηση. Δεν αμφισβητείται ότι η εν λόγω απαλλοτρίωση αναλύεται σε στέρηση της ιδιοκτησίας υπό την έννοια της δεύτερης δράσης της πρώτης παραγράφου του 1^{ου} άρθρου του Πρώτου Πρωτοκόλλου, ούτε ότι το μέτρο αυτό ήταν νόμιμο ως προς το ελληνικό δίκαιο και επιδίωκε νόμιμο σκοπό «δημοσίου συμφέροντος».

61. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι μια παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της περιουσίας, όπως η επίδικη απαλλοτρίωση, πρέπει να πετυχαίνει μια «ορθή ισορροπία» ανάμεσα στις απαιτήσεις του δημοσίου συμφέροντος της κοινωνίας και τις επιταγές της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου. Ειδικότερα, πρέπει να υπάρχει εύλογη σχέση αναλογικότητας ανάμεσα στα μέσα που χρησιμοποιούνται και τον επιδιωκόμενο σκοπό από κάθε μέτρο που στερεί από κάποιον την ιδιοκτησία του (βλ. μεταξύ πολλών άλλων, *Ιερά Μοναστήρια κατά Ελλάδας*, 9 Δεκεμβρίου 1994, §70, σειρά Α αρ. 301-Α). Η ισορροπία αυτή διαταράσσεται «αν ο ενδιαφερόμενος έπρεπε να υποστεί «ένα ειδικό και υπέρμετρο βάρος» (βλ. ιδίως *James και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, 21 Φεβρουαρίου 1986, §50, σειρά Α, αρ. 98). Για το σκοπό αυτό, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι το άτομο που υφίσταται την απαλλοτρίωση πρέπει κατ' αρχήν να πάρει αποζημίωση «εύλογη σε σχέση με την αξία του αγαθού» το οποίο στερήθηκε, ακόμα και αν «νόμιμοι σκοποί» «δημοσίου συμφέροντος» (...) μπορούν να συνηγορούν για αποζημίωση κατώτερη της

πλήρους εμπορικής αξίας» : προσέθεσε ότι ο έλεγχος του «περιορίζεται να ερευνά αν οι τρόποι που επιλέγησαν υπερβαίνουν την ευρεία διακριτική ευχέρεια που έχει το Κράτος στο θέμα αυτό» (*ibidem*, §54, βλ. επίσης, π.χ. την προαναφερθείσα απόφαση *Ιερά Μοναστήρια*, § 71).

62. Ως προς αυτό, το Δικαστήριο θεωρεί ότι, παρά την διακριτική ευχέρεια του Κράτους, όταν το απαλλοτριωθέν αγαθό είναι το «επαγγελματικό εργαλείο» εκείνου που υπέστη την απαλλοτρίωση, η καταβληθείσα αποζημίωση δεν είναι «εύλογη σε σχέση με την αξία του αγαθού» αν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, δεν καλύπτει αυτή την ιδιαίτερη απώλεια (βλ. *Lallement κατά Γαλλίας*, αρ.46044/99, §18, 11 Απριλίου 2002). Για να στηρίξει αυτή την ερμηνεία του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου, υπενθυμίζει το αξίωμά του σύμφωνα με το οποίο «η Σύμβαση υπάρχει για να προστατεύει δικαιώματα όχι θεωρητικά ή ουτοπικά, αλλά συγκεκριμένα και πραγματικά» (βλ. ιδίως τις αποφάσεις *Artico κατά Ιταλίας*, 13 Μαΐου 1980, § 33, σειρά Α, αρ. 37, *Kamasinski κατά Αυστρίας*, 19 Δεκεμβρίου 1989, §65, σειρά Α αρ. 168, *R.M.D. κατά Ελβετίας*, 26 Σεπτεμβρίου 1997, §52, *Recueil des arrest et decisions* 1997-IV, και *Parti communiste unifié de Turquie et autres κατά Τουρκίας*, 30 Ιανουαρίου 1998, § 33, *Recueil* 1998-1).

63. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι στην απόφασή του της 16^{ης} Απριλίου 2009, το Εφετείο έκρινε ότι μετά από έργα, μια οδική γέφυρα ύψους οκτώ μέτρων ανορθώθηκε μπροστά στην «πρόσοψη» των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων και ότι η πρόσβαση σε αυτά έπρεπε πλέον να γίνεται από δευτερεύουσες οδούς. Δέχτηκε ότι η τροποποίηση αυτή είχε αρνητικές συνέπειες τόσο στην επιφάνεια όσο και στην αισθητική των τμημάτων αυτών, με την δημιουργία συμπαγούς εμποδίου εξαιτίας των στύλων που συγκρατούν την γέφυρα, καθώς και σημαντική υποτίμηση της αξίας τους για την οποία οι προσφεύγοντες είχαν δικαίωμα στην ιδιαίτερη αποζημίωση που προβλέπεται από το άρθρο 13 § 4 του Διατάγματος 797/1971.

64. Το Δικαστήριο θεωρεί πρώτον ότι η παρούσα υπόθεση πρέπει να διαχωρίζεται σε πολλά σημεία από τις προαναφερθείσες αποφάσεις *Ουζούνογλου, Αθανασίου και Σαμψονίδης*. Στις αποφάσεις αυτές το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου επειδή οι αρχές αρνήθηκαν να χορηγήσουν οποιαδήποτε αποζημίωση στους προσφεύγοντες λόγω της υποτίμησης που η φύση των έργων είχε προκαλέσει στα μη απαλλοτριωθέντα τμήματα των ιδιοκτησιών τους. Τότε, ο Άρειος Πάγος αρνούνταν, σταθερά και έντονα να λάβει υπόψη

του την φύση των έργων κατά τον υπολογισμό της ιδιαίτερης αποζημίωσης. Όμως, στην παρούσα υπόθεση, ο Άρειος Πάγος έκανε εμπεριστατωμένο έλεγχο του θέματος. Παρέπεμψε την υπόθεση ενώπιον της Ολομέλειας, η οποία με την απόφαση της 12 Μαΐου 2005, αναίρεσε την απόφαση του Εφετείου που είχε αρνηθεί να αποζημιώσει τους προσφεύγοντες λόγω της μείωσης της αξίας των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων. Αποφαινόμενο μετά από παραπομπή στις 16 Απριλίου 2009, το Εφετείο θεώρησε ότι η αντικειμενική αξία των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων ανερχόταν σε 270 € το τετραγωνικό μέτρο και ότι η υποτίμηση τους μπορούσε να εκτιμηθεί σε 3% του ποσού αυτού. Το Εφετείο κατέληξε στο συμπέρασμα αυτό αφού έλαβε υπόψη του πολλές εκθέσεις εμπειρογνομόνων. Μετά από αίτηση αναίρεσης των προσφευγόντων, ο Άρειος Πάγος εξέτασε και πάλι την υπόθεση και απέρριψε την αναίρεση.

65. Επίσης, αντίθετα από τις προαναφερθείσες αποφάσεις, στις οποίες τα σχετικά αγαθά ήταν κύριες ή δευτερεύουσες κατοικίες, στην προκειμένη περίπτωση, η ιδιοκτησία των προσφευγόντων βρισκόταν σε έναν πολύ βιομηχανικό και υποβαθμισμένο από αισθητικής άποψης τομέα. Επίσης, στην απόφασή του της 30^{ης} Νοεμβρίου 2006, το Εφετείο Αθηνών θεώρησε ότι η αισθητική των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων ελάχιστα επηρεάστηκε από τα έργα που έγιναν (ανωτέρω παρ. 19).

66. Το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι το άρθρο 17§4 του Νομοθετικού Διατάγματος υπ' αρ. 797/1971 ορίζει ότι όταν μετά από απαλλοτρίωση, το μη απαλλοτριωθέν τμήμα ενός αγαθού υφίσταται σημαντική υποτίμηση ή γίνεται αδύνατη η χρήση του, η απόφαση που καθορίζει την αποζημίωση για το απαλλοτριωθέν τμήμα καθορίζει επίσης μια ιδιαίτερη αποζημίωση που καταβάλλεται στο μη απαλλοτριωθέν τμήμα. Εντούτοις, αν και το άρθρο αυτό αναφέρει ότι η υποτίμηση πρέπει να είναι «σημαντική» για να καταβληθεί αποζημίωση, δεν προβλέπει τρόπο υπολογισμού για την αποζημίωση αυτή. Αυτός ο τρόπος υπολογισμού – και το ποσό της αποζημίωσης που προκύπτει- είναι αρμοδιότητα της αποκλειστικής κρίσης των δικαστηρίων.

67. Όσον αφορά τους άλλους παράγοντες που επικαλούνται οι προσφεύγοντες ότι συμβάλανε στην υποτίμηση των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων και που δεν ελήφθησαν υπόψη από τα δικαστήρια για τον υπολογισμό της αποζημίωσης, το Δικαστήριο σημειώνει ότι το Εφετείο διαπίστωσε ότι ορισμένα οικόπεδα δεν ήταν οικοδομήσιμα ήδη πριν την

απαλλοτρίωση ή ότι οι προσφεύγοντες δεν αποδείκνυαν τον οικοδομήσιμο χαρακτήρα τους.

68. Στην υπό κρίση υπόθεση, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι οι προσφεύγοντες εισέπραξαν το ποσό του 1.105.823,91 € για τα απαλλοτριωθέντα οικόπεδα, συν ένα ποσό που σύμφωνα με την Κυβέρνηση πρέπει να ανέρχεται σε 88.068,87€ για την υποτίμηση των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων. Όμως, εδώ πρόκειται για σημαντικά ποσά, που *a priori*, δεν μοιάζουν μη εύλογα και ο προσφεύγων δεν αμφισβητεί το ποσό που έλαβε ως αποζημίωση απαλλοτρίωσης. Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι σε θέματα απαλλοτρίωσης, η ορθή ισορροπία που θέλει το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου επιτυγχάνεται γενικά όταν ο καθ' ου η απαλλοτρίωση εισπράττει μια αποζημίωση «ευλόγως σε σχέση» με την εμπορική αξία του αγαθού (*Ιερά Μοναστήρια κατά Ελλάδας*, 9 Δεκεμβρίου 1994, σειρά Α αρ. 301-Α, §71). Το Δικαστήριο θεωρεί ότι το Κράτος δεν πρέπει να έχει την υποχρέωση να αποζημιώνει ένα άτομο ή μια εταιρεία κάθε φορά που η απαλλοτρίωση επιφέρει την προσωρινή ή οριστική παύση της δραστηριότητάς του, αλλά δεν θεωρεί εξαρχής μη εύλογο τα εθνικά δικαστήρια να λαμβάνουν υπόψη το στοιχείο αυτό στην σφαιρική εκτίμηση των συνεπειών της απαλλοτρίωσης. Όμως, το άρθρο 13 του Κώδικα απαλλοτρίωσης των ακινήτων προβλέπει ρητά ότι τα κέρδη που αντλούνται από την εκμετάλλευση του απαλλοτριωθέντος τμήματος θεωρούνται ως κριτήρια για την εκτίμηση της αξίας του απαλλοτριωθέντος αγαθού (βλ. ιδίως την προαναφερθείσα απόφαση *Ξυπολιά και Ξυπολιά κατά Ελλάδας*).

69. Υπό τις συνθήκες αυτές, και δεδομένης της απουσίας αυθαιρεσίας από πλευράς των εθνικών αρχών, το Δικαστήριο δεν μπορεί να υποκαταστήσει με την δική του ερμηνεία του δικαίου αυτή των εθνικών δικαστηρίων. Σχετικά την διακριτική ευχέρεια που δίνει στις Αρχές το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου (βλ. μεταξύ πολλών άλλων, *Παπαχελάς κατά Ελλάδας* [GC], αρ. 31423/96, §49, CEDH 1999-II), το Δικαστήριο θεωρεί ότι η επίδικη απαλλοτρίωση δεν επέβαλε στην προσφεύγουσα δυσανάλογο βάρος.

70. Το Δικαστήριο απορρίπτει την ένσταση αναρμοδιότητας της Κυβέρνησης και συμπεραίνει ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου.

II. ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΗ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 §1 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

71. Οι προσφεύγοντες παραπονούνται για το ότι ο Άρειος Πάγος στην απόφασή του της 21^{ης} Μαΐου 2008 δήλωσε ότι δεν έκρινε απαραίτητο να εξετάσει ορισμένους λόγους που προέβαλαν οι προσφεύγοντες. Επικαλούνται παραβίαση του άρθρου 6 §1, το οικείο τμήμα του οποίου ορίζει τα εξής :

«Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθῇ δικαίως, δημοσία και εντός λογικής προθεσμίας υπό ανεξαρτήτου και αμερολήπτου δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος, το οποίον θα αποφασίσῃ είτε ἐπὶ τῶν ἀμφισβητήσεων ἐπὶ τῶν δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως, ...»

A. Ως προς το παραδεκτό

72. Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η αιτίαση αυτή δεν είναι προδήλως αβάσιμη υπό την έννοια του άρθρου 35 § 3 της Σύμβασης και σημειώνει ότι δεν αντίκειται σε κανένα άλλο λόγο απαραδέκτου. Επομένως θα πρέπει να κηρυχθεί παραδεκτή.

B. Ως προς την ουσία

73. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι ο Άρειος Πάγος έχει επαρκώς αιτιολογήσει την απόφασή του: αναίρεσε την απόφαση του Εφετείου ως προς το θέμα της ιδιαίτερης αποζημίωσης για τα μη απαλλοτριωθέντα τμήματα των ακινήτων των προσφευγόντων και θεώρησε ότι δεν επιβαλλόταν να αποφανθεί για τους υπόλοιπους λόγους αναίρεσης.

74. Οι προσφεύγοντες ανταπαντούν ότι ο Άρειος Πάγος απέρριψε χωρίς αιτιολογία τέσσερις λόγους και τους προκάλεσε έτσι σημαντική ζημία.

75. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, το οποίο προστατεύεται από το άρθρο 6 §1 της Σύμβασης, περιλαμβάνει μεταξύ άλλων, το δικαίωμα των διαδίκων να παρουσιάσουν τις παρατηρήσεις τους που θεωρούν κρίσιμες για την υπόθεσή τους. Επειδή η Σύμβαση δεν έχει ως σκοπό να προστατεύει δικαιώματα θεωρητικά ή ουτοπικά αλλά συγκεκριμένα και πραγματικά (*Artico κατά Ιταλίας*, απόφαση της 13^{ης} Μαΐου 1980, σειρά Α αρ. 37, §33), το δικαίωμα αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί πραγματικό παρά μόνο αν οι παρατηρήσεις αυτές «ακουστούν», δηλαδή εξεταστούν πραγματικά από το δικαστήριο που έχει επιληφθεί της διαφοράς. Με άλλους όρους δηλαδή, το άρθρο 6 συνεπάγεται ιδίως, για το «δικαστήριο», την υποχρέωση να προβαίνει σε πραγματική εξέταση των λόγων, επιχειρημάτων και των αποδείξεων των διαδίκων, εκτός από το να εξετάζει την ορθότητά τους. (*Perez κατά Γαλλίας* [GC], αρ. 47287/99, §80,

CEDH 2004-I, και *Van de Hurk κατά Ολλανδίας*, απόφαση της 19^{ης} Απριλίου 1994, σειρά Α, αρ. 288, §59). Τέλος, οι Δικαστές πρέπει να αναφέρουν με επαρκή σαφήνεια τους λόγους στους οποίους στηρίζονται. Με τον τρόπο αυτό ο προσφεύγων μπορεί να ασκήσει πρόσφορα τα υπάρχοντα μέσα (απόφαση *Χατζηαναστασίου κατά Ελλάδας* της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1992, σειρά Α, αρ. 252, § 33).

76. Ωστόσο, αν και το άρθρο 6 §1 υποχρεώνει τα Δικαστήρια να αιτιολογούν τις αποφάσεις τους, δεν μπορεί να εκληφθεί ότι απαιτεί αναλυτική απάντηση σε κάθε επιχείρημα. (προαναφερθείσα *Van de Hurk*, §61). Η έκταση της υποχρέωσης αυτής μπορεί να ποικίλει ανάλογα με την φύση της απόφασης. Πρέπει, επίσης, να ληφθεί υπόψιν η ποικιλία των λόγων που ο ενδιαφερόμενος μπορεί να εγείρει στην δικαιοσύνη και οι διαφορές ανάμεσα στα Συμβαλλόμενα Κράτη σε θέματα νομοθετικών διατάξεων, ηθών, θεωρητικών αντιλήψεων, παρουσίας και σύνταξης αποφάσεων. Για τον λόγο αυτό, το αν ένα Δικαστήριο παρέλειψε την υποχρέωσή του για αιτιολογία που προκύπτει από το άρθρο 6 της Σύμβασης δεν μπορεί να αναλυθεί παρά σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της υπό κρίση υπόθεσης (*Ruiz Torija κατά Ισπανίας*, απόφαση της 9^{ης} Δεκεμβρίου 1994, σειρά Α αρ. 303-Α, §29). Το Δικαστήριο δέχτηκε επίσης ότι ένα Ανώτατο Δικαστήριο μπορεί να αιτιολογεί τις αποφάσεις του με τρόπο σύντομο και να περιορίζεται να κάνει δικιά του την αιτιολογία των δικαστηρίων της ουσίας, υπό την προϋπόθεση ότι η αιτιολογία αυτή είναι κατάλληλη (*Jokela κατά Φινλανδίας*, αρ. 28856/95, §73, CEDH 2002-IV).

77. Στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο σημειώνει ότι στις 21 Μαρτίου 2007, οι προσφεύγοντες άσκησαν αναίρεση κατά της εφετειακής απόφασης που είχε ορίσει την ιδιαίτερη αποζημίωση για τα μη απαλλοτριωθέντα τμήματα των ακινήτων τους. Στην αίτηση αναίρεσής τους, προβάλανε πέντε λόγους.

78. Στον πρώτο λόγο αναίρεσης, επικαλούνταν παραβίαση του δικαιώματός τους στον σεβασμό της περιουσίας τους επειδή το Εφετείο δεν είχε ορίσει παρά στο 1% της αξίας των οικοπέδων το ποσό της οφειλόμενης για το λόγο αυτό αποζημίωσης.

79. Στον δεύτερο λόγο, αμφισβητούσαν την κρίσιμη ημερομηνία στην οποία βασίστηκε το Εφετείο για να υπολογίσει την ιδιαίτερη αποζημίωση.

80. Στον τρίτο λόγο, υπογραμμίζανε ότι το Εφετείο βασίστηκε στο άρθρο 13 §4 του Διατάγματος 797/1971, που προβλέπει ιδιαίτερη

αποζημίωση για το μη απαλλοτριωθέν τμήμα ιδιοκτησίας όταν αυτή υφίσταται «σημαντική υποτίμηση». Έτσι, για να επιδικαστεί μια τέτοια αποζημίωση, το Εφετείο είχε θεωρήσει ότι το μη απαλλοτριωθέν τμήμα των οικοπέδων των προσφευγόντων υπέστη μια τέτοια υποτίμηση. Όμως, ορίζοντας αυτή την αποζημίωση στο 1% της αξίας των οικοπέδων, το Εφετείο δεν έδειξε την πρόθεση να τους αποζημιώσει πραγματικά.

81. Στον τέταρτο λόγο αναίρεσης, υποστηρίζανε ότι η αναιρεσιβληθείσα απόφαση είχε λάβει υπόψη της ορισμένα στοιχεία που είχαν σημαντική επίδραση στην αξία των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων των οικοπέδων τους. Αυτά γινόντουσαν μη οικοδομήσιμα ή σχεδόν μη οικοδομήσιμα (ανάλογα με το οικόπεδο) χάνανε κάθε χώρο που επέτρεπε την άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας και τις μανούβρες των φορτηγών. Οι προσφεύγοντες εκτιμούσαν την μείωση της αξίας σε 90% για τα οικόπεδα 37 και 37^A και σε 80% για τα οικόπεδα 68 και 70.

82. Με τον πέμπτο λόγο αναίρεσης, καταλογίζουν στην αναιρεσιβληθείσα απόφαση ότι δεν είναι επαρκώς αιτιολογημένη, αφού δεν εξηγούσε, ούτε καν συνοπτικά, για ποιο λόγο το εφετείο είχε κρίνει ότι δεν έπρεπε επιδικάσει, λόγω της ιδιαίτερης αποζημίωσης, παρά μόνο 1% της αξίας των οικοπέδων ενώ είχε διαπιστώσει τα πραγματικά περιστατικά που προκαλέσανε την υποτίμηση των μη απαλλοτριωθέντων τμημάτων.

83. Με την απόφασή του της 21^{ης} Μαΐου 2008, ο Άρειος Πάγος κήρυξε παραδεκτούς τον τρίτο και τέταρτο λόγο και αποφάσισε ότι δεν ήταν απαραίτητο να εξετάσει τους άλλους λόγους. Το Δικαστήριο σημειώνει ως προς αυτό ότι ο Άρειος Πάγος δεν ξαναδικάζει υποθέσεις για τις οποίες επιλαμβάνεται ως προς την ουσία, αλλά δεν μπορεί παρά να κυρώσει μια παραβίαση του νόμου με την τελική ή μερική ακύρωση της προσβληθείσας απόφασης (βλ. στην κατεύθυνση αυτή, *Τσιλίρα κατά Ελλάδας*, αρ. 44035/05, §21, 22 Μαΐου 2008 και *Berger κατά Γαλλίας*, αρ. 48221/99, §35, 3 Δεκεμβρίου 2002, CEDH 2002-X, αποσπάσματα).

84. Ωστόσο, το Δικαστήριο σημειώνει ότι αν ο δεύτερος λόγος αναίρεσης αναφερόταν στην ημερομηνία στην οποία έπρεπε να τοποθετηθεί το δικαστήριο για να υπολογίσει την ιδιαίτερη αποζημίωση, ο τρίτος λόγος αμφισβητούσε το ότι το εφετείο δεν είχε δείξει την θέληση να αποζημιώσει πραγματικά την υποτίμηση της οποίας ωστόσο είχε αναγνωρίσει τον «σημαντικό» χαρακτήρα. Το περιεχόμενο των τριών άλλων λόγων που ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι ήταν περιττό να εξετάσει συνέπιπτε ως προς το

κύριο μέρος με αυτό του τρίτου. Το Εφετείο δικάζοντας επί της παραπομπής υπογράμμισε εξάλλου ως προς αυτό ότι η απόφαση του Αρείου Πάγου είχε αναιρέσει την απόφαση της 30^{ης} Νοεμβρίου 2006 σε όλο το βαθμό που αυτή αφορούσε το θέμα της ιδιαίτερης αποζημίωσης για τα μη απαλλοτριωθέντα τμήματα. Στην συνέχεια το Εφετείο εξέτασε εκ νέου το θέμα της ιδιαίτερης αποζημίωσης, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα αποδεικτικά στοιχεία που προσκόμισαν τα μέρη. Έλαβε γνώση των λόγων αλλά έκρινε ότι η εξέτασή τους δεν θα κατέληγε σε μια πιο ευρεία αναίρεση.

85. Τα στοιχεία αυτά αρκούν στο Δικαστήριο για να συμπεράνει ότι οι προσφεύγοντες δεν έχουν βάσιμους λόγους να υποστηρίζουν ότι η απόφαση 1054/2008 του Αρείου Πάγου δεν ήταν επαρκώς αιτιολογημένη και ότι η αναίρεση της 21^{ης} Μαΐου 2008, όσον αφορούσε τον υπολογισμό της ιδιαίτερης αποζημίωσης για τα μη απαλλοτριωθέντα τμήματα των ακινήτων τους, δεν εξετάστηκε δίκαια από το Δικαστήριο αυτό.

86. Εν κατακλείδι, δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 §1 της Σύμβασης.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ, ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ, ΟΜΟΦΩΝΑ,

1. Συνεκδικάζει με την ουσία της υπόθεσης την προκαταρκτική ένσταση της αναρμοδιότητας που προέβαλε η Κυβέρνηση, και την απορρίπτει,
2. Κηρύσσει την αίτηση παραδεκτή,
3. Αποφαίνεται ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου,
4. Αποφαίνεται ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 §1 της Σύμβασης.

Συντάχτηκε στα γαλλικά, στην συνέχεια κοινοποιήθηκε εγγράφως στις 26 Ιουλίου 2011, σύμφωνα με το άρθρο 77 §§2 και 3 του Κανονισμού.

Soren Nielsen
Γραμματέας

Nina Vajic
Πρόεδρος